

ВАРТІСТЬ ВАРТОСТЕЙ

В аксіологічній традиції сформувалися досить чітко дві тенденції, що підіймають проблематику існування вартостей і, одночасно, формулюють образ аксіології в тій її частині, яку можна окреслити як онтологію вартостей. І хоча називаються вони по - різному, сутність їх зводиться до ствердження, що вартості існують: 1. об'єктивно; 2. суб'єктивно.

Становище аксіологічного об'єктивізму виводиться в цілому з різних тенденцій реалізму і побутує на ґрунті теорії буття, що розглядає дійсність існуючого незалежно від відчуття людського індивіда. Але оскільки такий погляд не викликає великого непорозуміння, то будемо його вважати лише свого роду "матрицею", в яку можна "втискувати" доволі різномірну "субстанцію" філософських конкретизацій.

І так, об'єктивістські орієнтації в аксіології беруть свій початок від Платона, щоб потім через роздуми Августина і томізм зв'язати існування вартостей з трансценденцією, яка в дещо затертій теїстичною термінологією формі, виражається в схильності творити аксіологічні гіпостазування, доводячи неначе б то добро, краса, правда тощо, існували у вигляді реального буття, хоча якось інакше ніж існує об'єктивний світ, скажімо, "в другому вимірі".

Об'єктивізм може також бути виведеним з іншого спрямування мислення, яке бере свій початок мабуть ще від Демокріта. Такий погляд підкреслює, що вартість онтологічно пов'язана з елементами оточуючого світу і її можна, в певному наближенні, розуміти як своєрідну власність яка прислуговує діяльності, власність, відкриття якої є справою емпірії. Останнє – констатує, що вартості мають свою "основу" в діяльності.

Суб'єктивізм в аксіології, за характеристикою Романа Інгардена: ("Про відповідальність та її онтологічні підстави") – це погляд "... за яким вартості мають бути суб'єктивними" в тому сенсі, що дійсно не є властивостями різного роду речей, творів мистецтва, людей, способів поведінки, моральних актів, логічних теорій, а є лише певними ілюзіями, або фікціями поодиноких

людей, котрі надляють, з різних обставин, різноманітні явища так, що виникає уява про немов би їх дійсну природу” [1, 109].

Критичний аналіз об'єктивістських і суб'єктивістських точок зору, здійснений різними філософськими орієнтаціями в аксіології, довів їхню однобічність та необхідність холистичного підходу до онтичного статусу вартості. Більш адекватно визнають світ вартостей ті, як здається, концепції, які розглядають його існування в категоріях, що віддзеркалюють специфічну єдність об'єктивного і суб'єктивного.

Якщо слідувати їм, то раніше або пізніше прийдеться визнати, що джерелом, витокom вартостей є практично - суспільна діяльність людей, що задовольняють палітру найрізноманітніших життєвих потреб, детермінованих вимогами як біологічного так і групового (соціального) існування.

Задовольняючи потреби, люди використовують різноманітні “об'єкти” – речі, стани, явища, процеси, які в цілому є і природними об'єктами, і результатом перетворення їх людиною – продуктами людської діяльності. Слідування такому погляду потребує акцентуації того, що вартості продукуються в процесі взаємодії людей з об'єктами їх жадань і не мають самодостатнього онтологічного статусу. Однак вони не є виключно суб'єктивним витвором людського індивіда. Тому, що їх існування пов'язане з існуванням “об'єктів” які гарантують задоволення потреб, знімають фізичну та психічну напругу в людському організмі, налаштованому на привласнення даного “об'єкта”. При цьому, те, що ми тут окреслюємо як стан організму, детерміноване біологічною конституцією людини, а також сублімованою її формою, бо вимагають актів свідомості, тобто, психологічного і суспільного аспектів людського.

Отже вартість властива “об'єктам” потенціально, що визначає аксіологічний аспект “об'єктів”, ступінь інтенсивності відчуття потреби людиною та спроможність її задоволення.

Вартості продукуються, таким чином, в просторі дотичності предметів, явищ, станів (“об'єктів”) та усвідомлення їх необхідності.

Про те, що вартість високого рівня є мірою незадоволеної

потреби свідчать численні, загально знані приклади, суть яких у відношенні “предмет - суб'єкт” можна звести до простого виразу: “об'єкт” є тим більше вартісним (тим більшу “має вартість”), чим більшими наділений можливостями задовольнити потребу і чим менше задовольняє її актуально.

Людина, і умови її існування, однаково, природні і суспільні, створюють широкий круг людських потреб з якими пов'язаний світ людських вартостей.

Біологічним потребам людини відповідають, як здається, в основному вартості предметної природи, якими передусім є речі, явища, процеси світу природи, що гарантують утримання живим людського організму. Такий стан речей доводить, що вартостями стають: урожайний ґрунт, водяні ресурси, добрива, що створені світом існуючих живих організмів, енергетичні ресурси, мінеральні поклади тощо. Але тому, що людина є активною істотою у відношенні до світу природу – ці “суворі” предмети, з часом, приймають конкретні людські виміри, стають знаряддями і предметами праці, задовольняючи, щораз більше, сублімовані життєві потреби людини.

Цей момент завчасно викликає неминучість переходу думки зі сфери предметності у сферу потреб і суспільних вартостей, які функціонують і формуються в площині плінних умов життя людей.

Разом зі змінами цих умов з'являється ряд усвідомлених потреб, в першу чергу, предметних (але створених людиною, суспільством) та інструментів їх задоволення, потреб в формі цілей, ідеалів, проектів, намірів, які відносяться не тільки до природного, а й соціального світу. Адже наміри та ідеали, в певному спрощенні, можна розглядати як наміри поліпшення умов існування. Звідси, будь - що, що відіграє інструментальну роль для піднесення якості цих умов, переходить у сферу вартостей.

Вартостями, отже, вважаються найрізноманітніші досягнення продуктивної праці людини від яких залежать ідеали суспільного життя, суспільна справедливість, рівність і свобода, демократія, солідарність, дружба тощо.

Фактори суспільного життя об'єктивізують сферу вартостей,

яка знаходить своє віддзеркалення спочатку у людській свідомості, а потім і в конкретних практичних вчинках людини

Вартості, отже, є об'єктивними настільки, наскільки стають усвідомленими потребами людей, які формуються на основі реальних умов життя.

Динаміка людських потреб дозволяє відмітити два типи вартостей, та їх задоволення:

1. вартості здійсненні; і 2. вартості намірів. Перші – характеризуються станом їхнього “омертвіння”. Тобто, одночасно моментом задоволення потреби, як об'єктивної основи вартостей скорочується гострота визнання та переживання вартості, яко вартості. Однак такі “завмираючі”, або вже “завмерлі” вартості містять в собі потенцію отримання нового статусу реальних вартостей, зважаючи на факт евентуальних мінливостей структурних потреб, зумовлених об'єктивними факторами життя.

Другі – це широкий спектр актуальних вартостей, що характеризуються інтенсивністю усвідомлення потреб. Саме тут і містяться ті речі (“об'єкти” в найширшому розумінні) разом зі своїми рисами і властивостями, які в силі задовольнити людські потреби. Крім предметних вартостей тут розміщені і передуювані до них різноманітні суспільні вартості.

Також притаманна природі другого типу вартостей потенціальність, факт того, що вони можуть бути реалізовані. Але їх реалізація супроводжується певними труднощами, бо потребує певної системи. Чим важче піддаються реалізації вартості, тим більше заходів вимагає їх засвоєння, чим більш обтяжливою буває дорога до їх досягнення, дотримання, тим більшим буде їх онтологічний потенціал, тим більший їх динамізм, і актуальність для людей.

Про те, що вище накреслене становище віддзеркалює існуючий стан речей в філософському пізнанні питання онтології вартості, свідчить той факт, що для нас існують вартості різного рівня, відповідаючи в простий спосіб, різним, що до інтенсивності, потребам. На практиці ми зустрічаємося з так званою ерархією вартостей, а в метааксіологічному міркуванні з думками, оцінками вартостей на зразок: “Свобода це найвище людське добро”;

“Патріотизм це національна гордість”; “Життя є фундаментальним благом людини”; “Чесність гідна пошани”; “Добродійність викликає визнання”; “Трубість (брутальність) є ознакою нелюдського”, “Зрада є чимось негідним” і т.ін. З останнього виходить, що світ вартостей підлягає актам оцінки і єрархізації. А це означає, що деякі вартості ми визнаємо найвищими, деякі вищими, а інші – нижніми, або протилежністю вартості. Часом, досить незграбно, їх називають анти вартостями, з чим ми не погоджуємося. Таке спостерігається в системах нормативних етик (очевидно у Епікура, стоїків, або у етичному утилітаризмі); таке буває в науці, коли з’являються дилеми, пов’язані з виявленням наукової правди; таке ж є і в людському спілкуванні, як аксіологічному експерименті, коли ми змушені вибирати між, наприклад, лояльністю та правдивістю; коли ми схильні, не апробуючи, застосовувати боротьбу як засіб слабших; коли відмовляємось від індивідуальної користі в справі надання допомоги іншим; або, просто, коли відмовляємо собі в приємностях, наприклад, споживанні ласощів з намірами збереження зграбного силуету.

Ці приклади свідчать про те, що ми по - різному оцінюємо певні прийнятні і апробовані вартості.

Довершувана нами єрархія вартостей відзеркалено повстає в мові наших оцінюючих висловлень, котрі завжди містять в собі навантаження апробації окреслених вартостей. Коли ми говоримо наприклад: “Свобода є найвищим добром”; “Добродійність мусить викликати пошану”; “Чесність – гідна визнання”, то, одночасно, формулюючи ці міркування, (в яких “пошана” і “визнання” мають аксіологічний статус), ми торкаємось, тим самим, певної, хоч невиразно артикульованої, але чіткої шкали вартостей, яка відбиває наші відчуття відносно “питомої ваги” визнаних вартостей, а також їх необхідності, обсягу, дотримання.

Зрозуміло, що не всі вартості можна помістити в одній шкалі яка визначає їхню єрархію. Відома річ, що є, як твердив Станіслав Оссовський, різні “несумірні шкали вартостей”. І ми “не можемо порівнювати дві шкали, якщо кожна з них будована за своїм принципом, навіть у випадку, якби єрархізуючий фактор ніс в обох

випадках одну й ту саму назву. Ми не маємо єдиної міри, щоби порівняти вартість розкоші, позбавленої морального визнання, або яку навіть засуджуємо, з вартістю математичних знань, яка визнається нами повністю, але яка не є для нас атракційною; ми не можемо порівнювати вартостей предметів, яким завдячують глибокі естетичні зворушення, або релігійні, чи патріотичні почуття і вартості предметів, пов'язаних з піклуванням про забезпечення майбуття, або господарськими заходами" [2, 99 – 100].

Позиція Оссовського в цьому питанні зводиться до наголосу про надзвичайно складну природу вартостей і важко не брати цього до уваги у аксіологічних розвагах. Однак він не виключає факту, що у вартостях одного роду можна розрізнити преферовані, вартісні, або першочергові, і такі, які є друго- і третьочерговими.

Оцінюючи комплексно людину ми, наприклад, вказуємо на вартості, які можна якось порівнювати. І якщо не вдається довершити їхню ерархізацію, то все – таки, їхню статусну різницю ми відчуваємо. Тому логічно говорити про градацію характерних рис індивіда, таких як: добродійність, доброзичливість, толерантність, наполегливість; або наприклад, лояльність, надійність чи правдивість; розрізняються також інтелігентність та освіченість; примітивність, краса і т. ін. Ми не можемо звести їх в одну площину, бо в свідомості оцінюючого суб'єкта з'явиться почуття різної вагомості тих властивостей, які є для нас, одночасно, незалежними вартостями "пер - се" (самими по собі).

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що однією з основних проблем аксіології повстає проблема генезису вартостей – проблема, яку можна предметно розглядати лише в суспільно – психологічному аспекті, ув'язуючи його тісно з питанням про онтологічний статус вартостей. Самі ми схильні проблему формування рівня і статусу вартостей бачити в зв'язку з поняттям ситуаційної потреби, з врахуванням її зв'язку з зовнішнім світом, об'єктивними змінами властивостей речей, станів, процесів, а також з врахуванням змін психічно і суспільно детермінованих.

Проблема, про яку йдеться, теоретично дуже складна, однак

навіть такий короткий її аналіз віддзеркалює об'єктивну суть вартостей, які становлять “своєрідну дійсність”, незрівнянну і неуподібнену іншим сферам буття, але при цьому таку неповторно внутрішньо розмаїту, що притаманна нам природня мова виглядає надто убогою, щоб адекватно описати її.

Література

1. Ингарден Р. Ксіонжечка о чловеку. – ВЛ. – Краків, 1975.
2. Осовські С. З загаднень психології сполечней. – Дзіела т.ІІІ. – Варшава, 1967.
3. Аксиольогія, естетика, етика. – Под ред. С.Дзіамські. – Варшава - Познань, 1981.
4. Ліпец Й. В пшестшені вартосьці. Студія з онтології вартоньці. – Краків, 1992.
5. Назар Р., Поплавські С. Вартосьці і екология // “Човек wobec свіата” (ред.З.Гуль, В.Тулібацкі). – Ольштин, 1996.
6. Стружевські В. В кренгу вартоньці. – Краків, 1992.
7. Тулібацкі В. Свіат вартосьці // Аргументи, 1975. – 20 /884/.
8. Тулібацкі В. Станіслав Осовські о існіенію і натуже вартосьці // 3 загаднень філософії чловека. – Ольштин, 1993.